

BESTIARI MEDIEVAL

A cura de Llúcia Martín Pascual

BIBLIOTECA BARCINO

BESTIARI MEDIEVAL

BIBLIOTECA BARCINO

DIRECTOR
ORIOL MAGRINYÀ

CONSELL ASSESSOR
LOLA BADIA, MARGARIDA CASACUBERTA,
FRANCESC J. GÓMEZ, TOMÀS MARTÍNEZ,
JOSEP MASSOT †, RAQUEL PARERA, JOSEP PUJOL,
JOAN SANTANACH, ALBERT SOLER,
JOSEP SOLERVICENS, GUILLEM USANDIZAGA

FUNDACIÓ////**CARULLA**

BESTIARI MEDIEVAL

INTRODUCCIÓ DE LLÚCIA MARTÍN

EDICIÓ DE LLÚCIA MARTÍN I RAQUEL PARERA

EDITORIAL BARCINO

BARCELONA. 2022

Primera edició: maig de 2022

© de la introducció, Llúcia Martín, 2022

© de l'edició, Llúcia Martín i Raquel Parera, 2022

Disseny de la coberta: Duró Studio

Imatge de la coberta: representació d'una àguila, ca. 1350.

KB, KA 16 (*Der Naturen Bloeme* de Jacob van Maerlant), f. 74r.

© Koninklijke Bibliotheek, National Library of the Netherlands, la Haia, 2022

Làmines:

© Koninklijke Bibliotheek, National Library of the Netherlands, la Haia, 2022

© University of Aberdeen, The Sir Duncan Rice Library, Aberdeen, 2022

© British Library, Londres, 2022

© Bibliothèque Municipale de Chalon-sur-Saône; fotografia: CNRS-IRHT, 2022

Reservats tots els drets d'aquesta edició:

EDITORIAL BARCINO, SA

Via Augusta, 252-260, 5è. 08017 Barcelona

www.editorialbarcino.com

Edició núm. 881

DL B 6004-2022

ISBN: 978-84-7226-905-7

Edició de taula i revisió de l'original: Raquel Parera

Correcció de proves: Maria Toldrà

Assistent editorial: Laura Ortega

Compost i imprès per FOTOLETRA, SA

Passeig de Sant Joan, 198. 08037 Barcelona

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ.....	9
1. LA SIMBOLOGIA DELS ANIMALS AL LLARG DE LA HISTÒRIA	9
2. LA FORMACIÓ DELS BESTIARIS	13
2.1. <i>El precedent: els physiologi</i>	13
2.2. <i>Dels physiologi als bestiari</i>	15
3. ELS BESTIARIS ROMÀNICS	18
3.1. <i>Els primers bestiari</i>	18
3.1.1. El bestiari moral atribuït a Pierre de Beauvais	19
3.1.2. El bestiari amorós atribuït a Richard de Fournival.....	20
3.2. <i>El Libro della natura degli animali: la font immediata del bestiari català</i>	23
3.3. <i>El bestiari català</i>	27
3.4. <i>Traduccions al català d'altres textos amb elements animalístics</i>	29
4. ELS ANIMALS, ELS BESTIARIS I LA LITERATURA CATALANA MEDIEVAL	31
4.1. <i>Animals menors</i>	32
4.2. <i>Aus</i>	37
4.3. <i>Rèptils</i>	48
4.4. <i>Animals marins</i>	51
4.5. <i>Quadrúpedes</i>	55

5. DESCRIPCIÓ DELS TESTIMONIS DEL BESTIARI CATALÀ . .	62
5.1. <i>Testimonis complets</i>	62
5.2. <i>Testimonis fragmentaris</i>	65
5.3. <i>Manuscrit perdut</i>	69
5.4. <i>Contingut dels diversos testimonis</i>	70
6. AQUESTA EDICIÓ	73
LÀMINES	77
I. Abella	79
II. Gall	80
III. Corb	81
IV. Lleó	82
V. Sirena	83
VI. Apris	84
VII. Tigre	85
VIII. Unicorn	86
IX. Pantera	87
X. Pelicà	88
XI. Castor	89
XII. Gegonya	90
XIII. Balena	91
XIV. Volp	92
XV. Fènix	93
XVI. Orifant	94
AÇÒ ÉS LO LLIBRE DE NATURES DE BÈSTIES E D'OCELLS	
E DE LLUR SIGNIFICACIÓ	95
Pròleg	97
1. De la natura de la formiga e de la sua significació	101
2. De la natura de l'abella e de la sua significació . . .	103
3. De la natura de l'aranya e de la sua significació . .	105

4. De la natura del gall e de la sua significació	106
5. De la natura del llop e de la sua significació	108
6. De la natura de l'ase e de la sua significació	112
7. De la natura de la cigala e de la sua significació . . .	114
8. De la natura del cens e de la sua significació	115
9. De la natura del ca e de la sua significació	117
10. De la natura de la vibra e de la sua significació . . .	120
11. De la natura de la bugia e de la sua significació . . .	121
12. De la natura del corb e de la sua significació	124
13. De la natura del lleó e de la sua significació	126
14. De la natura de la mostela e de la sua significació	129
15. De la natura del calandrí e de la sua significació . .	130
16. De la natura de la sirena e de la sua significació . .	131
17. De la natura de l'apris e de la sua significació	132
18. De la natura de les quatre creatures qui cascuna viu solament d'un element, e de llur significació . .	134
19. De la natura del tigre e de la sua significació	137
20. De la natura de l'unicorn e de la sua significació . .	139
21. De la natura de la pantera e de la sua significació .	140
22. De la natura de les grues e de la llur significació . .	142
23. De la natura del pago e de la sua significació	144
24. De la natura de l'oronella e de la sua significació .	146
25. De la natura de l'erició e de la sua significació	148
26. De la natura del calcatrix e de la sua significació . .	149
27. De la natura de les vibres e de llur significació . . .	151
28. De la natura de la virgília e de la sua significació . .	153
29. De la natura del pelicà e de la sua significació	154
30. De la natura del castor e de la sua significació	156
31. De la natura del pigot e de la sua significació	157
32. De la natura de la cegonya e de la sua significació	158
33. De la natura dels falcons e de la sua significació . .	159
34. De la natura del voltor e de la sua significació . . .	161
35. De la natura de l'àguila e de la sua significació . . .	163

36. De la natura del cavall e de la sua significació	165
37. De la natura dels coloms e de llur significació. . . .	167
38. De la natura de l'esturç e de la sua significació . . .	168
39. De la natura de la balena e de la sua significació . .	169
40. De la natura del volp e de la sua significació	170
41. De la natura del fènix e de la sua significació.	171
42. De la natura de l'orifant e de la sua significació . .	172
43. De la natura del papagai e de la sua significació . .	175
44. De la natura de la perdiu e de la sua significació . .	176
45. De la natura de l'esperver e de la sua significació .	177

APÈNDIX: AMPLIFICACIONS I MODIFICACIONS

DEL MANUSCRIT <i>B</i>	179
----------------------------------	-----

BIBLIOGRAFIA.	195
-----------------------	-----

INTRODUCCIÓ

1. LA SIMBOLOGIA DELS ANIMALS AL LLARG DE LA HISTÒRIA

L'interés pel món natural sempre ha estat present al llarg de la història. Conèixer l'entorn, qüestionar els fenòmens naturals, donar una explicació a les conductes dels éssers que ens envolten, és una necessitat que han desenvolupat els humans des de temps ancestrals. La ciència moderna ha creat disciplines com la biologia, la zoologia o l'ecologia, que s'ocupen de l'observació i la descripció de les espècies, de la seua evolució, i a més, les classifiquen, les estudien i es preocupen per la seva conservació. A l'edat mitjana, però, la naturalesa es concebia com una obra de Déu, el reflex de l'essència del seu Creador, i el que pertocava era admirar-la i aprendre del seu exemple. No és estrany, doncs, que als anomenats «segles obscurs» també sorgís una extensa cultura enciclopèdica que, tot i que buscava les arrels en la cultura clàssica, fonamentalment en els tractats aristotèlics, conjugava aquest saber natural amb les creences cristianes.

El Gènesi relata la creació dels animals immediatament abans que la dels humans; per tant, la seua proximitat desperta una gran seducció, fet que va contribuir a intentar entendre'n la fesomia i l'etiologia. Els animals són éssers vius autònoms, que comparteixen amb les persones moltes característiques, però

que sempre són un graó per davall, donada la seua irracionalitat. També és cert que hi ha moltes espècies i molt variades, unes de més properes i d'altres de més allunyades, però necessàriament conviuen en el mateix entorn natural; per tant, l'observació i l'intent de comprensió de la seua forma de vida s'havia de desenvolupar de forma intensa. A més, els animals s'aprofiten per donar aliment, es domestiquen per facilitar els treballs o bé formen part del misteri i del desconegut.

Les religions primitives, basades en la sacralització dels elements naturals, converteixen l'animal en un tòtem, un déu, un ésser a qui adorar: només cal recordar les figures en forma d'animal o híbrides de les deïtats de l'antic Egipte. En altres contextos, com ara a l'antiga Índia, es creu en la metempsicosi o transmigració de l'ànima humana en un animal, segons les bondats o les faltes fetes en vida; d'ací que alguns animals també es converteixen en déus. Aquestes cultures desenvoluparen una extensa representació artística i alhora es va generar una literatura basada en la simbologia animal, com en el llibre de relats indis anomenat *Panchatantra*, que significa «cinc llibres».

Si els primers déus tenen forma animal, més endavant aquesta forma se substitueix per una representació antropomòrfica o simplement indefinida, com el déu dels jueus. Això, però, no és el final de la fascinació produïda pels animals, si bé hi haurà nous models de relació: l'home, el senyor de la creació, acaba amb els cultes totèmics, i disposa dels animals a conveniència per a l'ús i l'alimentació, de manera que textos sagrats de l'Antic Testament, com el Deuteronomi o els Nombres, contenen una sèrie de normes segons la naturalesa pura o impura dels animals. D'altra banda, els naturalistes clàssics, i ací inevitablement la figura d'Aristòtil és cabdal, observen i descriuen la naturalesa animal en unes primeres i completes obres de zoologia, mentre els seus déus antropomòrfics juguen a transformar-se en animals segons l'ocasió, gairebé sempre amb interessos amoris.

La consolidació del cristianisme acaba amb les pràctiques zoomòrfiques, però no per això l'animal deixa de ser un ésser meravellós. Més encara, en llocs de culte totèmic tan arrelat com l'antic Egipte, on també proliferen altres filosofies esotèriques, va formant-se, a base del sincretisme de moltes creences, una nova religió monoteïsta amb els seus dogmes: el cristianisme. L'animal pot ser útil, doncs, per comprendre alguns dels seus misteris o per donar unes pautes de vida cristiana recurrent a tota classe d'exemples o semblances, on les bèsties també tenen el seu paper al·legòric o didascàlic. En aquest context naix el *Physiologos*, el tractat que va revolucionar la simbologia animal i del qual derivaran els bestiaris medievals, els textos més coneguts, difosos i utilitzats com a fonts d'exemples en la literatura, la predicació i l'art medievals.

La denominació *bestiari* fa referència a un tipus d'obra formada per una llista o un conjunt d'animals, organitzats de manera arbitrària, que conté una definició de les característiques de cada bèstia, tot atorgant-hi un significat simbòlic. En la disposició textual d'aquesta recopilació d'espècies animals reals i imaginàries, distingim un doble vessant: la descripció de la naturalesa de la bèstia en qüestió, generalment sense base real ni preocupació per la veracitat de l'espècie descrita, i la simbologia que se'n deriva, destinada especialment a oferir una lliçó doctrinal o moral. La descripció animal no conté cap element científic, ni procedeix d'una experimentació ni d'una observació exhaustiva, ans al contrari, els anònims autors es fixen en una condició o una actitud fabuloses, que de vegades demostren el desconeixement total i absolut de l'animal en qüestió. D'altra banda, la descripció simbòlica reproduïx unes pautes que representen l'ésser animal com un exemple de comportament, bé perquè fa reflexionar sobre models de conducta tot i la irracionalitat, bé perquè els humans, racionals,

s'han d'allunyar de comportaments menyspreables que es troben en les bèsties i només denoten ignorància.

El conjunt d'animals que forma els bestiaris és aleatori; la major part dels textos desconeixen moltes de les espècies, i no sempre es tracta d'animals relacionats amb les activitats humanes; tot i que se n'hi troben de domèstics com el gos, hi predominen els salvatges com el lleó o la pantera, al costat d'éssers completament irreals com l'au fènix o el malvat unicorn. El que preocupa realment és la simbologia que se'n deriva i la possible lliçó de comportament que pot aportar, ja que l'animal funciona com un paradigma.

Els bestiaris no són els únics textos on es donen unes característiques animals simbòliques. Des de ben antic, existeix un tipus de ficció protagonitzada per animals que constitueix fins i tot un gènere literari apte per a l'ensenyament, com és la faulística. En aquestes breus narracions, l'acció gira al voltant d'animals amb comportaments humanitzats, i del relat en deriva una moralització que la major part de les vegades desemboca en una crítica social. L'exemple més conegut són les col·leccions de faules isòpiques, atribuïdes a un llegendari esclau grec, Isop, que van tenir molta difusió al llarg de l'edat mitjana; i, més ençà, a finals del segle xv, amb la consolidació de la impremta, es van publicar reculls de faules en tot Europa. En català es conserven unes edicions de mitjan segle xvi, a hores d'ara pràcticament inèdites i només accessibles gràcies a unes transcripcions de Ramon Miquel i Planas de 1907 i 1908.¹

També hi va haver textos faulístics en la literatura oriental, la difusió dels quals es va produir gràcies a la cultura i a la literatura àrabs que arribaren a Occident via Al-Andalus, amb

1. La impremta va popularitzar les col·leccions de faules des de finals del segle xv. En català se'n conserven nombroses impressions entre els segles xvi i xviii (Martín 1997c; Lacarra 2017).

obres tan destacades com el llibre d'educació principesca que representa el *Calila e Dimna*, text conegut per Ramon Llull i utilitzat com a part del canemàs de les faules del *Llibre de les bèsties* (Martín 1997a). D'altra banda, el model de debat dels Germans de la Puresa, un grup religiós musulmà del segle x, autors d'una extensa enciclopèdia, s'ha relacionat amb la *Disputa de l'ase* d'Anselm Turmeda,² encara que, pel contingut dialògic en clau paròdica, l'obra s'ha relacionat també amb el text català de la *Disputació d'en Buc e son cavall* (Martín 2015a).

La simbologia derivada dels animals ha generat unes manifestacions literàries diverses que ens han acompanyat al llarg del temps i que han posat de manifest l'admiració i alhora el temor que ens produeixen les criatures irracionals. En aquest volum farem un recorregut pels precedents remots del bestiari català, la conservació dels textos i la procedència original, així com un repàs de la petjada que deixa aquest saber animalístic en els nostres autors medievals.

2. LA FORMACIÓ DELS BESTIARIS

2.1. *El precedent: els physiologi*

L'origen remot dels textos simbòlics de tema animalístic es troba en un antic opuscle paleocristià, el *Physiologos*, originàriament escrit en grec, que va aparèixer a Alexandria als inicis de la nostra era.³ Es tracta d'un document extremadament

2. Hipòtesi defensada per Miguel Asín Palacios en un treball memorable del 1914 que estudia les semblances estructurals entre un diàleg àrab i l'obra de Turmeda.

3. L'antic *Physiologos* grec (Sbordone 1936a i 1936b) ha estat traduït a l'italià (Zambon 1975 i 2018) i a l'espanyol (Martínez & Calvo 1999). Compitem també amb l'edició divulgativa de Guglielmi (1971). L'estudi de Lazaris

complicat per les múltiples redaccions existents, datades entre els segles III i IV. A l'Europa medieval, però, no hi va arribar en grec, sinó a través de les versions llatines que se'n van fer, derivades de diferents branques, les quals es van difondre molt profusament, des d'Islàndia a Anglaterra, França,⁴ Itàlia i l'Europa central. Es coneixen fins a quatre redaccions llatines principals del *Physiologos*, datades entre els segles VII i VIII, i disperses en diferents testimonis manuscrits, molts dels quals encara queden per estudiar.⁵

El nom de *Physiologos* s'atribueix a Adam, el primer que va anomenar les espècies naturals del seu entorn, i no únicament els animals, ja que el tractat conté, en menor mesura, capítols sobre elements vegetals i minerals, els quals, amb el temps,

(2016-2021) comprén una sèrie d'aspectes com ara la tradició textual, els manuscrits il·lustrats, l'estructura i el contingut naturalista dels diferents capítols.

4. En el context francès es donen també les primeres traduccions romàniques, datades entre els segles XII i XIII, que, alhora, són contemporànies de les primeres manifestacions literàries franceses (els *romans* de matèria clàssica) i d'autors com Chrétien de Troyes o Maria de França. Es tracta dels textos de Philippe de Thaon (Hogan Cottin-Bizonne 2005, Thaon 2018 i Zambon 2018: 1085-1280), de Guillaume de Normandie (Reinsch 1890; Zambon 2018: 1285-1530) i de Gervaise (Zambon 2018: 1531-1609), que, tot i que habitualment es coneixen i s'editen com a «bestiaris», en realitat són traduccions d'una versió llatina del *Physiologos*. Aquestes obres, en vers, s'apropen a la denominació de *roman*: tot i que no són obres purament narratives, s'hi observa un fil argumental molt feble que va encadenant les descripcions simbòliques dels animals (Bichon 1976).

5. El text de dues de les versions llatines el va establir Carmody (1939 i 1941). Villar & Docampo publiquen el 2003 la traducció d'una d'aquestes versions. A més de les redaccions en prosa constatades, també n'existeixen de versificades en llatí, com el *Physiologus* de Teobald (Eden 1972). Florence McCulloch (1960) va estudiar profusament i va sintetitzar la complexitat de testimonis de les versions llatines del *Physiologos* en un treball modèlic i referent indispensable d'aportacions posteriors, com ara les que recull Van den Abeele en el volum de 2005.

constituïran altres tipus de textos, de caràcter màgic i simbòlic, com els herbaris i els lapidaris.

La configuració d'aquest primitiu tractat «fisiològic» conjuga les nocions del naturalisme clàssic⁶ i els cultes totèmics antics amb la intenció d'explicar alguns dels misteris de la naixent religió cristiana. Un contingut apte per a l'exegesi teològica de la creació que trobem en la patrística antiga; d'aquesta manera va entrar a formar part dels escrits dels pares de l'Església com una font més del saber natural i, en concret, de l'animalogia.⁷ En general, tant el primitiu *Physiologos* com les seues traduccions llatines —que per ser més precisos, donada la varietat de versions, anomenarem *physiologi*—, eren uns textos adequats per a qualsevol interès relacionat amb l'explicació de l'univers.

2.2. *Dels physiologi als bestiari*

El *Physiologos* grec i els *physiologi* llatins, que són les versions que realment es coneixen a l'Europa medieval, no són sinònims de *bestiari*. La diferència rau en el fet que els *physiologi* tenen una estructura i un nombre d'animals determinats que funcionen com una mena d'explicació al·legòrica de preceptes i dogmes cristians; tot això amb nombroses referències bíbliques

6. L'obra aristotèlica sobre els animals (Aristòtil 1990) és el referent més important en la configuració del material de caire naturalista del *Physiologos*, un saber que va perdurar al llarg de l'edat mitjana (Van den Abeele 1999 i Steel, Guldentops & Beullens 1999).

7. Una obra que ofereix una exegesi de la creació del món és l'*Hexameron* de sant Ambròs, un dels més primerencs però no l'únic, ja que amb aquesta denominació diversos pares de l'Església descrivien i comentaven els sis dies en què Déu va crear el món segons el Gènesi, tot aprofitant el contingut naturalístic del *Physiologos*.

LÀMINES

Làmina VIII. Unicorn

KB, National Library of the Netherlands, ms. MMW 10 B 25, f. 4v

«L'unicorn sí és una bèstia de les pus cruels qui sien, e no ha sinó un corn, lo qual ha davant, entre ambdosos los ulls, e ha'l tan fort e tan agut que no és alguna armadura qui li estigués davant, ni no és algun hom qui el pogués prendre si doncs no el trobava dormant. Mas la sua pròpia natura és aquesta: que quan ell veu alguna fembra poncella e verge qui li ve davant, tan gran odor li ve de la sua virginitat que de mantinent s'adorm als seus peus, e en aquesta manera lo caçador lo pren e l'occiu.»

Làmina X. Pelicà

KB, National Library of the Netherlands, ms. MMW 10 B 25, f. 32r

«Lo pelicà sí és un ocell qui ha aital natura: que quan ell ha fets sos fills e ells són crescuts, sí es lleven contra llur mare e la féren amb les llurs ales; e la mare, per ira e per gran iniquitat que n'ha, occiu-los tots, e estan així morts tres jorns. E puis la mare plany molt sos fills, e coneix que mal ha fet, e fér-se del bec als pits tro que és morta; e la sua sang escampa's sobre sos fills, e mantinent tornen vius.»

Làmina XV. Fènix

University of Aberdeen, Special Collections, MS 24 (Aberdeen Bestiary),
f. 56r

«Lo fènix sí és un ocell amb una gran cresta qui li va tro sus al coll, e ha plomes de color de cera e de roses, e viu de quatre-cents fins en cinc-cents anys. E com ve al temps que és fort envellida, ella ajusta de la pus seca llenya que pot trobar e fa'n un gran mont en aquell lloc on ella veu que lo sol és pus cald e més toca, e met-se dins lo mont d'aquella llenya, e bat les ales tant tro que, per la calor del sol, en aquella llenya se pren foc, e així ella es crema.»

Làmina XVI. Orifant

University of Aberdeen, Special Collections, MS 24 (Aberdeen Bestiary), f. 65v

«L'orifant sí és una gran bèstia, la major que hom sàpia, e ha moltes belles natures. [...] Encara ha l'orifant una altra natura: que quan ve al temps que deu infantar, sí se'n va en un flum d'aigua lo qual s'apella Eufrates, e dins aquell flum ell fa sos fills, per ço car si els faïa en terra no es poria llevar. E quan l'orifant mascle sap que sos fills són nats, mantinent hi corre per paor que ha d'un dragó qui habita en aquell flum, lo qual és molt verinós, perquè no els pogués mal fer.»

AÇÒ ÉS LO LLIBRE DE NATURES
DE BÈSTIES E D'OCELLS
E DE LLUR SIGNIFICACIÓ

1. DE LA NATURA DE LA FORMIGA E DE LA SUA SIGNIFICACIÓ

La formiga sí és un petit verme de la qual los hòmens poden prendre vertader exemple. Car ella percaça e ajusta d'estiu perquè pusca viure en l'hivern; e quan ella ha ajustat lo blat, sap-lo bé guardar e servir en guisa, dessots la terra, que no es pot grillar ni malmetre. Car ella trenca lo forment, e a l'ordi lleva l'escorça,¹³ e atressí fa dels altres blats, e coneix bé que si ella no l'aparellava així, que ella el perdria.

Aquesta formiga se demostra ésser molt curosa e sàvia, per què ens mostra que nós devem ésser curiosos en esta vida, en tots bons fets, e no devem ésser negligents de treballar lo nostre cos per ço que la nostra ànima haja nodriment. Lo nodriment de la nostra ànima són bones paraules dels Evangelis e de les profecies, així com dix nostre senyor Déu: «No tan solament de pa viu l'hom, mas de totes les paraules de Déu».¹⁴

Savis¹⁵ devem ésser en guisa que la nostra saviesa sia vertadera, ço és a saber, que tot quant bon fruit nosaltres farem en aquest món, sapiam governar en tal guisa que no pusca ésser perdut¹⁶ e que ens reta fruit e vida en la glòria celestial.¹⁷ Car

13. *trenca ... escorça*: en l'original toscà «prende lo grano e sì lo rompe e all'orzo sì leva la scorza» (LNA, 208); sembla que A (com també B) ha omès la primera part, mentre que es conserva en F: «cerca lo gran».

14. Mt 4,4; Lc 4,4.

15. *Savis*: el sentit de l'original toscà, «provedenti», és el de 'previsors' (LNA, 208). En les redaccions antigues dels *physiologi* llatins solia comparar-se l'actitud de la formiga amb la paràbola bíblica de les deu donzelles (Mt 25,1-12), les cinc previsoras i les cinc irreflexives.

16. *no pusca ésser perdut*: en l'original toscà, «non possa infracidare né che'l perdiamo», 'que no es puga podrir ni el perdem' (LNA, 208).

17. *que ens reta ... celestial*: possiblement en la transmissió catalana s'ha omès una frase per un salt d'igual a igual (testimonis A i B); F i J lligen «que ens reta fruit de vida en la glòria celestial, si no en aquesta present vida

diu nostre senyor Déu en l'Evangelí: «Fets vostre tresor en terra per tal que no el puscats perdre en lo cel».¹⁸

Doncs, pus que la formiga, així petita, féu Déu per tanta utilitat de l'hom, bé devem creure que lo camell, qui és tan gran bèstia, molt majorment nos dóna exemple de bé a fer.¹⁹

nós porem percaçar que hajam entrada en la glòria celestial» (*J*), seqüència més apropiada al toscà (*LNA*, 208-209), tot i que la redacció original és més complexa i no és un passatge traduït literalment.

18. Citació no literal procedent de Mt 6,20.

19. Tanmateix ni en aquest bestiari ni en l'original toscà no hi ha cap capítol dedicat al camell; sí que apareix al *Llibre del tresor* (Latini 1971-1989: II, 85-86). D'altra banda, el text en vers francès de Philippe de Thaon (segle XII), en el capítol dedicat a la formiga i com una gran meravella, descriu la gran fortalesa d'una bestiola tan petita que supera els cavalls i els dromedaris (Thaon 2018: 160, vv. 1041-1044).

2. DE LA NATURA DE L'ABELLA E DE LA SUA SIGNIFICACIÓ

L'abella sí és una creatura de petita estatura²⁰ e de gran fruit; e és molt sàvia creatura, e lo seu fruit sí és mel e cera. E quan ella deu fer lo seu fruit, sí és molt curosa com pusca tancar e segellar son buc de totes parts, per tal que vent ni altra cosa no hi pusca entrar qui li gastàs,²¹ ne hi romanga algun forat sinó d'aquella part on ella entra e ix. E aquest fruit fa ella amb gran seny, per ço com la sua natura sí és que ella coneix les flors les quals són bones a fer lo seu fruit, e esquiva que no pren de les flors qui li gastarien son fruit. E és cosa certa que la mel és molt dolça de menjar, e la cera és molt bona a fer clar llum com és aparellada per cremar.¹

Aquesta abella nos ensenya quina vida nós havem a fer en aquest món per ço que el nostre fruit sia noble e plaent a Déu.

E així com l'abella segella e tanca lo seu buc per ço que el fruit²² no pusca ésser gastat, així devem nós tancar tots nostres cinc senys corporals de nostre cos, ço és, lo veer, l'oïr, lo gustar, e l'odorar e el tocar, en guisa que aquests cinc senys no ens sien porta on entre alguna cosa qui ens pusca embargar ni gastar lo nostre bon fruit, ço és, lo bon pensar, e el bon parlar e lo bon obrar.

E així com l'abella va xuclant²³ les flors qui deuen ésser bones a fer bo lo seu fruit, e esquiva aquelles qui el li gastarien,

20. *estatura*: a l'original toscà, «apariensia» (*LNA*, 209), amb un significat més adient a «semblança», com diu *B*.

21. *gastàs*: 'fes malbé'.

22. *fruit*: esmenem *A*, que aquí repeteix «buc» per error, d'acord amb *F*, *B* i l'original toscà (*LNA*, 230).

23. *xuclant*: no és una traducció literal de l'original «isciolgendo», 'escollint' (*LNA*, 210), és a dir que l'abella va seleccionant les flors de bona qualitat. En *B* llegim «cercant».

així ho devem nós fer; car les nostres obres deuen ésser en fe, e en esperança, e en caritat, e en humilitat, e en paciència, e en doctrina, e en almoïna, e en contrició e en penitència. E devem esquivar supèrbia, e vanaglòria, avarícia, enveja, ira e oi,²⁴ e mala voluntat e tots vicis e pecats. E així lo nostre fruit serà dolç, com a mel, a tota gent. E encara lo nostre fruit serà llum als hòmens del món, així com Déu dix en l'Evangeli als seus apòstols: «Vosaltres siats llum del món».²⁵

24. oi: 'odi'.

25. Mt 5,14.

3. DE LA NATURA DE L'ARANYA E DE LA SUA SIGNIFICACIÓ

L'aranya sí és un verme lo qual, amb los seus filats e amb lo seu ginyós artifici, pren les mosques e los moscallons, e els menja; e en tota la sua vida viu per aquesta aital manera.^{II}

Aquesta aranya nos dóna a conèixer les obres del diable, car lo diable és d'aquesta mateixa condició, car ell tots jorns nos té parats los seus filats per prendre les nostres ànimes; e així ho diu un sant pare,²⁶ qui veé per esperit de Déu que tot lo món era ple de llaços e de filats. E així lo diable té tot dia aparellats vicis e pecats amb què envisca²⁷ los hòmens per tal que amb los seus llaços los pusca prendre. Car los uns pren per supèrbia, e els altres per vanaglòria, los altres per luxúria, los altres per enveja, los altres per avarícia, los altres per mentir, los altres per oi e per molts d'altres malvats vicis, los quals aporten hom a perdició amb lo diable ensems. E d'açò ell no cessa a fer per null temps;²⁸ per què nós devem conèixer les sues obres, e ens devem guardar d'ell per tal que ell no ens pusca enganyar ni haver en sa malvada companyia.^{III}

26. *un sant pare*: el ms. *B* l'identifica amb sant Antoni; en l'original toscà no se n'especifica el nom.

27. *envisca*: es refereix a la tècnica de caça d'ocells consistent a untar branques amb visc, una matèria apegalosa. L'original toscà diu «avitia», 'avicia, fa contraure un vici' (*LNA*, 211); *J* llig com *A*; *F* diu «enllaça», i en *B* la redacció és diferent.

28. *E d'açò ... temps*: 'I això no ho deixa de fer mai'.

4. DE LA NATURA DEL GALL E DE LA SUA SIGNIFICACIÓ

Lo gall sí és un ocell del qual los hòmens del món poden prendre vertader exemple. Car lo gall sí és d'aital natura: que quan ell vol cantar, primerament se percut²⁹ tot, e bat les ales tres vegades, e puis canta suaument en la mitjanit, e quan ve lo jorn ell canta pus fort e pus sovint, amb molt gran força.³⁰ IV

Aquest gall dóna exemple a tots los hòmens e a les fembres del món, e així als religiosos com als seglars. Car tot hom qui vulla parlar, deu pensar e imaginar, ans que parlàs, les paraules que dir ni mostrar volrà, si són paraules de fruit ne³¹ de seny. E quan hauria vist e sia reconegut que les paraules fossen útils e profitoses de dir, deuria-les dir, e si profitoses no eren, deuria-se'n callar. Car diu l'Escriptura que totes les paraules qui no són profitoses a si ni a altre, quan hom les diu, són paraules ocioses.

E atressí, tot hom qui preïc ni castig l'altre deu pensar en si mateix si ell ha aquell vici de què ell reprèn los altres, car ell seria jutge de si mateix, e hom poria dir: «Bé és foll aquest hom, qui preïca d'humilitat e ell és orgullós, e nos amonesta de castedat e ell és luxuriós». E així mateix de tots los altres vicis

29. *percut*: 'colpeja, sacseja', com en toscà; en canvi, *B* llig «s'arrufa», 's'estarrufa, s'erica'.

30. *e puis canta ... gran força*: en *A* només s'expliquen dues maneres de cantar (com també en el sermó de Vicent Ferrer que hem vist a la p. 39 de la introducció), mentre que en l'original toscà (*LNA*, 212) i en els altres testimonis catalans (*F*, *J* i *B*) se'n descriuen tres, característica que ens remet indubtablement a l'episodi evangèlic de les negacions de sant Pere. *F* diu: «en la primera hora de la nit canta suaument, en la mitjanit ell s'esforça pus forment a cantar; quan és prés lo jorn, ell canta pus soveny amb major força».

31. *ne*: restituïm la conjunció, omesa en *A*, d'acord amb la lliçó d'*F* i *B*.

que ell hagués en si. Mas si primerament ell netejava³² si mateix de pecats e de vicis, pot preïcar e castigar los altres francament, car l'Escriptura diu que solament aquell és franc qui està en bon estament.^v

E així com lo gall, qui canta primerament suau, e puis après canta pus fort e pus sovent quan és après del jorn, així ho deu fer lo bon preïcador.³³ Car al començament deu preïcar suau e de raons planes, per ço car les gents seglars comunament són de gros enteniment, e puis, quan són endreçats e entesos en la raó, deu-los preïcar de pus forts raons; e puis, quan ell veu que són il·luminats e pus fort entesos en Déu, deu-los preïcar pus sotil e pus fort de les divines Escriptures, per tal que el seu preïc sia pus profitable a la gent.

32. *netejava*: tots els testimonis catalans porten aquest verb, mentre que l'original toscà diu, referint-se als pecats, «levati», en el sentit de 'llevar-se'ls del damunt' (LNA, 213); el mot original era fàcil de confondre amb «lavati», 'netejats', també adient al sentit d'eliminar els pecats.

33. *preïcador*: a continuació *F* i *J* inclouen una seqüència, omesa en *A*, que és una traducció literal de l'original toscà (LNA, 213): «car lo pecador e els pecats signifiquen la nit» (*F*).

5. DE LA NATURA DEL LLOP E DE LA SUA SIGNIFICACIÓ

Lo llop sí és una bèstia qui ha en si de moltes³⁴ pròpies natures; e és nomenat llop rabant,³⁵ per ço car arrapa e viu de roberia. E quan ell vol entrar en algun lloc per emblar,³⁶ va-hi molt suaument e molt ginyosa; e si ell veu que los seus peus facen brogit, pren-los-se amb les dents e mord-los-se fortment.³⁷

Encara ha una altra natura: que si ell pot veer l'home ans que l'hom veja ell, encontinent l'home perd tota sa força; e si l'hom veu lo llop ans que el llop lo veja, lo llop perd tota sa força.

Encara diu hom que ha aital natura: que el mascle no pot engendrar mentre que lo pare sia viu, ne la lloba no pot concebre mentre que la mare sia viva. E aquesta és la raó per què dels llops són menys que de les ovelles, car l'ovella no ha pus d'un fill l'any, e la lloba fa'n pus que una cadella o tants.³⁸

Encara ha una altra natura: que ell ha tan fort³⁹ lo coll, que no el pot girar sinó amb los pits ensems.

34. *moltes*: esmenem la lliçó del ms. A («molts»).

35. *rabant*: possiblement amb el sentit de 'robador'. L'original toscà diu «rapace, cioè rapitore» (LNA, 214), i B, «robador».

36. *emblar*: 'robar'.

37. El llop es mossega les potes quan fan brogit com a càstig que s'infligeix per haver provocat un soroll indegut.

38. Aquesta característica vol demostrar l'equilibri entre les dues espècies, un depredador i una víctima potencial. Gràcies al fet que els llops només poden criar quan els seus pares ja han mort, són menys nombrosos que les ovelles, perquè, si no fos així, com que les ovelles només tenen una cria a l'any i les llobes en tenen moltes (com les cadelles, és a dir, les gosses), els llops superarien les ovelles en nombre.

39. *fort*: en l'original, «forte e reddo», 'fort i rígid' (LNA, 215); B conserva tots dos termes: «tan fort e tan règeu».

Aquest llop nos ensenya e ens mostra exemple de moltes maneres d'hòmens; que així com lo llop qui no viu sinó de roberia, així són alguns hòmens amb tanta de malvestat que tots temps viuen de roberies. E així com lo llop qui entra suau e ginyosament en algun lloc, així són certs hòmens qui entren en certs oficis eclesiàstics e mundanals pròpiament per emblar aquelles coses qui aporten a perill de mort, e van molt suaument e ginyosa per mostrar-se d'ésser aquells que no són, per tal que pusquen entrar en aquell lloc, e com veuen que porien ésser coneguts per algunes llurs males obres, lladoncs se demostren pus humils e pus hipòcrits per tal que no pusquen ésser coneguts.

E així com lo llop qui tol la força e la veu a l'hom quan lo veu primer que l'hom, així avé al malvat hom, que no es sap guardar del diable tro que el diable l'ha tant sobtat que li ha tolt la força e la paraula, que no es pot confessar de sos pecats. Car troba's per escrit que un cavaller, qui era molt amat d'un gran senyor, vénc a gran malaltia, e quan son senyor qui tant l'amava sabé que ell era així cuitat, hac-ne gran despler, e anà'l veer, e conec que no podia estorçre⁴⁰ d'aquell mal e pregà'l que es confessàs de tots sos pecats e que fes tot son orde; e lo cavaller respòs-li que no es podia confessar, que un diable li estava de costa,⁴¹ qui li tenia encadenada la gola en tal guisa que no havia negun poder en si. Veus en quina manera lo diable havia despoderat aquest hom. E així parlant ell morí, e lo diable portà-se'n la sua ànima en infern.

E així com l'hom tol la força al llop quan lo veu ans que lo llop lo veja, així és del bon home qui sap veer lo diable e es sap guardar d'ell e dels seus enginys, ans que el diable lo pusca enganyar ni sobtar; e amb les sues bones paraules e amb les

40. *estorçre*: 'escapar-se, deslliurar-se'.

41. *de costa*: 'al costat'.

sues bones obres tol la força al diable, que no pot haver poder sobre la sua ànima, la qual ell se'n portaria en infern, si podia. E en aquesta manera lo bon hom tol la força e apodera⁴² lo diable.

E així com lo llop qui no pot engendrar mentre lo pare sia viu, ni la lloba concebre mentre la mare sia viva, així esdevé de l'home pecador. Car mentre que els seus pecats sien vius, ço és, que estiga en pecat ni hi persever, negunes bones obres que ell faça no poden fer fruit qui sia plaent a nostre senyor Déu,⁴³ ans són les sued obres menys de fruit⁴⁴ davant Déu. E quan los pecats del pecador són morts per vera penitència, adoncs fan fruit qui és plaent a Déu, per què ve a salvació.

Lo pare e la mare dels pecats és orgull e desconexença,⁴⁵ car aquests nodreixen tots los altres que hom fa. E sobre aquests dos pecats vos poria hom dir moltes coses, e jo us diré un exemple que la santa Escriptura reconta. Diu que el primer pecat qui fo fet ni pensat fo orgull, per lo qual Lucifer caec en abís e en infern, qui era en alta glòria. Aprés, sí és desconexença, qui nodreix tots los altres pecats; que així com Lucifer, qui era lo pus bell e lo pus savi àngel que Déu creàs, així regnà més en ell la desconexença de tot aquest benifet que Déu li havia donat, e volc ésser semblant e par del seu Creador. E així esdevenc d'Adam e de tots los altres qui pecaren.

Doncs convé que aquests dos pecats, qui són començament de tots los altres, desparem, per tal que puscam fer fruit qui sia plaent a Déu e qui ens aport a la sua glòria.

42. *apodera*: 'domina'.

43. *Car mentre ... senyor Déu*: és a dir, mentre no es produísca el penelement, la confessió i la penitència dels pecats, no es podran fer bones obres a ulls de Déu.

44. *menys de fruit*: 'infructuoses'.

45. *desconexença*: 'ingritud'.

E doncs, pus que del llop, qui és robador, podem nós prendre tants de bons exemples, prendre deuríem bon exemple de l'ovella, qui és així suau e d'on ix tant de bon fruit.⁴⁶

46. El lector podria esperar a continuació un capítol sobre l'ovella; tanmateix, aquest animal no apareix en els bestiaris, ni tampoc en els precedents llatins, els *physiologi*. En canvi, els tractats enciclopèdics, com ara el *Llibre del tresor*, inclouen un capítol sobre l'ovella i la qualifiquen com una bèstia «plena de pau e de paor, que coneix son fill, e son fill a ella, entre gran multitud d'ovelles, amb belar solament e la coneixença de sa veu» (Latini 1971-1989: II, 84).

6. DE LA NATURA DE L'ASE E DE LA SUA SIGNIFICACIÓ

L'ase salvatge sí és una bèstia qui és peresosa e desfaiçonada;⁴⁷ e ha una veu molt horrible de bramar, e no brama així com los altres bramen. E quan ha fam, brama de tan gran poder que tot se trenca.⁴⁸

Per aquest ase podem entendre una manera de falsos hòmens qui són peresosos en ben pensar, e en ben parlar e en totes bones obres a fer, e són desfaiçonats en ço que no han semblança de llur Creador. Car aquell és desfaiçonat e no sembla al seu Creador, lo qual nos féu a la sua semblança, qui viu en aquells vicis que Déu veda, e qui no viu en ben pensar e en bones obres fer, així com féu nostre senyor Jesucrist.⁴⁹

E així com l'ase, qui no brama així com los altres, e quan ha fam crida de tan gran força que tot se trenca, així ho fan alguns hòmens, qui són tan parlars e tan grans cridadors, que tots llurs fets e llurs paraules són horribles e espaventables a tot bon hom. E quan han afer en cort o en altres llocs per llurs necessitats, ni a mostrar llurs raons, criden e parlen tant e amb tan gran furor e tan desvergonyadament, que tot hom se n'esquiva. E així, si negun bon dret han, perden-lo per llur

47. *desfaiçonada*: 'desfigurada, deforme'.

48. *se trenca*: vol dir que es trenca per dins a causa de l'esforç per produir un bram tan potent.

49. *Car aquell ... Jesucrist*: enteneu «Car aquell qui viu en aquells vicis que Déu veda, e qui no viu en ben pensar e en bones obres fer, així com féu nostre senyor Jesucrist, és desfaiçonat e no sembla al seu Creador, lo qual nos féu a la sua semblança».

foll parlar, e romanen confusos e trencats,⁵⁰ així com diu l'Es-criptura: que l'hom desvergonyat, quan se cuida ajudar, se descuida e perd més que no avança, per la sua desconexença.⁵¹

50. *confusos e trencats*: aquesta seqüència en l'original toscà es completa amb «che tutta la loro ragione perdeno» (LNA, 219). És habitual en el text del bestiarí la crítica insistent a les formes poc educades en el parlar, el fet de parlar abans de pensar —recordem el capítol del gall— o bé parlar escridassant. La moralització d'aquest tipus de text ens recorda que en una societat cristiana harmoniosa no cabien aquestes mostres de mala educació i connecta amb els manuals de bons costums de l'època, com ara les obres d'Eiximenis i els seus consells en la taula i per a la vida quotidiana en general.

51. *que l'hom ... desconexença*: l'original toscà diu «iracundioso» (LNA, 219) on *A* llig «desvergonyat» («desvergonyants» en *B*), i «disaiuta» on *A* llig «descuida» («desajuden» en *B*); potser la lliçó d'*A* és un error de còpia causat per la proximitat del mot «cuida». El sentit del passatge original és que l'home irascible pensa que les seues accions l'ajudaran, però en realitat el perjudiquen.

7. DE LA NATURA DE LA CIGALA E DE LA SUA SIGNIFICACIÓ

La cigala sí és una creatura⁵² qui ha en si una diversa natura: que ella se delita tant en lo seu cantar, que en perd tot son enteniment, que no ha cura de percaçar com pusca viure ni que haja què menjar, e canta tro que esclata⁵³ cantant.

Aquesta cigala significa una manera d'hòmens e de fembres qui s'adeliten tant en seguir llur voluntat, e en les llurs riqueses, e en llurs belleses, e en llurs gentileses, e en los delits mundanals, que abandonen lo percaçar d'aquelles coses de les quals ells haurien vida perdurable; car aquell qui s'adelita en los terrenals delits, ell abandona l'amor de Déu e tot ço que Déu mana. E per què tots aquells qui així viuen és mester que muiren d'aquella mort, car d'altra guisa no pot ésser, car Déu dix en l'Evangeli que la vida de l'home no és en les sues riqueses.

52. *creatura*: és un terme genèric que no especifica quin tipus d'animal és; en canvi, en el text toscà trobem «grillo», més adequat a la forma de la cigala (LNA, 219). Aquest insecte és completament alié a la tradició animalística que representen els *physiologi* llatins. Probablement es va incloure en els bestiaris per la seua habilitat per al cant i com a contrapunt de la laboriosa formiga.

53. *esclata*: terme hiperbòlic, ja que en l'original toscà llegim «muore» (LNA, 219).